

Primena asistivnih tehnologija i potpomognute komunikacije (AAK) u pružanju podrške deci ranog uzrasta sa kompleksnim komunikacionim potrebama i njihovim porodicama

PROJEKAT ZA *SVAKO DETE* : *GLAS* - WEBINAR ZA PRAKTIČARE

Tema: Značaj i razvoj neverbalne komunikacije u ranom uzrastu

Procena komunikacionih veština

Razvoj funkcionalne upotrebe govora i podrška putem AAK u ranom uzrastu

Nataša Srećković Milenković
Institut za mentalno zdravlje

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

Kod dece tipičnog razvoja, razvoj komunikacije u pojedinim subdomenima i razvojnim linijama nije podjednako intenzivan na svim uzrastima.

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

- Najintenzivniji razvoj kod novorođenog deteta odvija se u oblasti presimboličke neverbalne komunikacije kada se razvijaju urođeni mehanizmi uspostavljanja i održavanja kontakta sa drugim osobama
- Dete usmerava pažnju ka ljudima, uspostavlja kontakt i upušta se u razmenu signala, gradeći trajne emocionalne veze i složenije oblike interakcije

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

- Upotreba simbola i razvoj simboličke komunikacije se razvija kasnije stoga su neverbalni signalni sistemi (glas, pokret, pogled) jedino sredstvo komunikacije kojim dete raspolaže
- Dete uči šta može sa njima, kako može da ih koristi i kako da uspostavlja interakciju sa drugom osobom oko nekog spoljašnjeg objekta ili događaja koji postaje predmet zajedničke pažnje deteta i odraslog

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

- Na uzrastu od 18. meseci deteta razvija se sposobnost simboličkog predstavljanja i komuniciranja
- Ovo je značajna prekretnica u svim aspektima razvoja, jer se uvodi novi oblik razmene, tj. novo sredstvo komunikacije – simboli (gest, simbolička igra, crtež, reč)

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

- Na uzrastu od 3 godine dete učestvuje u razmeni sa drugima, verbalnim putem, njegova komunikacija se odvija u kontekstu kulture i posredovana je sredstvima kulture, dete formira naraciju, usvaja nova znanja o svetu
- U stanju je da deli pažnju, da je usmerava ka različitim sadržajima sposobno da se kasnije uključi u kolektivne formalne vidove obrazovanja i razvoj pismenosti

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

- **Jezik** je **alat/sistem** koji je sačinjen od znakova, simbola i reči koji se mogu menjati-dinamičan sistem. Služi se verbalnom i neverbalnom komunikacijom za transfer informacija, poruka, zahteva
- **Komunikacija** je **proces /način** prenošenja poruka, zahteva i deljenja informacija, misli, ideja i emocija između dve ili više osoba koja može biti isto verbalna i neverbalna

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

Sva deca imaju potrebu da komuniciraju o svojim potrebama i osećanjima u vrlo ranom dobu neverbalnim putem:

- Odbijaju nešto (odguruju, plaču, okreću se od toga, bacaju neželjeno)
- Traže pomoć (uzimaju odrasle za ruku, vode do željenog mesta, prave kontakt pogledom, koriste pokazni gest)
- Pokazuju zadovoljstvo (smeju se, tapšu, grle)
- Koriste objekte (donose čašu kad su žedni)
- Koriste zvukove za privlačenje pažnje

Potrebno je da dete nauči mnogo stvari kako bi moglo da podržava svoj govorno-jezički razvoj pre nego što bude bilo u mogućnosti da počne da koristi reči!

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

- Naš zadatak kao stručnjaka je da pomognemo deci da steknu sve ove veštine kako bi bila u mogućnosti da učestvuju u komunikaciji sa drugima, bez obzira na koji način i kojim putem će se ta komunikacija odvijati.

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

- Stručnjaci mogu da preporučé upotrebu znakovnog jezika ili simbola i komunikatora koji će pomoći detetu da komunicira sa okolinom do razvoja verbalne komunikacije
- Znakovi i simboli se koriste sa govornim jezikom.
- Glavni cilj njihovog korišćenja je da se razvije i ojača razumevanje jezika deteta i podstíče govorno-jezički razvoj
- Znakovi i simboli podržavaju dete da saopšti svoje potrebe i osećanja i često pomažu u smanjenju frustracije koju dete oseća kada ne može uspešno da komunicira

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

- Kod dece sa razvojnim problemima učestali su problemi i poremećaji u govorno- jezičkom razvoju u vidu nedovoljno razvijenih sposobnosti ili teškoća u korišćenju komunikacije i govora i jezika u socijalne svrhe

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

Deci sa razvojnim problemima je potrebna podrška u razvoju komunikacije:

- Deci sa intelektualnim oštećenjima
- Cerebralnom paralizom
- Autizmom
- Afazijom ili traumatskim povredama mozga
- Udruženim smetnjama u razvoju gde su oštećene komunikacione veštine, sluh
- Sa problemima u socijalnom ponašanju i drugim specifičnim teškoćama u razvoju

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

Kod dece sa autizmom i PSA dve funkcije komunikacije su posebno pogođene, a to je :

- Komunikacija za zahtevanje
- Komunikacija u cilju razvoja zajedničke pažnje

- Deca sa autizmom imaju poteškoća i sa zahtevanjem i sa razvojem zajedničke pažnje, ali nedostatak zajedničke pažnje im još više otežava komunikaciju, zato treba da im pomognemo da razvijaju prvo veštine zahtevanja

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

- Koriste manje kompleksne kombinacije neverbalnog ponašanja u svrhu komunikacije, češće koriste izolovane gestove i ređe povezuju gestove sa vokalizacijama.
- Izraženi su neresponzivnost na ime, nezainteresovanost za ljudski glas, posebno zvuk glasa majke, atipično brbljanje, neobičan ton i modulacija preverbalnih vokalnih ekspresija, kao i ređa upotreba gestova i mimike koji imaju značajnu prognostičku vrednost za kasnije probleme u razvoju usmenog govora, a posebno socijalnih aspekata komunikacije.

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

- Čak i kada poseduju razvijen usmeni govor, ne koristi na socijalno funkcionalan način, jer se njihov govor svodi na repetitivne fraze, eholalična ponavljanja, kao i bizarne, nekonzistentne i neobične verbalne konstrukcije, koje ostaju nerazumljive i zbunjujuće za socijalne partnere.
- Deficiti funkcionalnih komunikacionih sposobnosti kod dece sa autizmom često dovode do toga da se ona u komunikaciji sa okolinom oslanjaju na korišćenje idiosinkratičkog i/ili problematičnog ponašanja, koje tada preuzima komunikacionu funkciju

Razvoj komunikacije i govorno-jezičkih sposobnosti

Deca koja nisu u stanju da komuniciraju imaju osećaj gubitka kontrole nad svojim životom

- To ima uticaja na sve aspekte njihovog života i značajno utiče na njihovo mentalno zdravlje, kao i na njihovo ponašanje i želju da iskoriste prilike, uče i otkrivaju nove stvari o svetu u kome se nalaze kroz interakciju sa drugim osobama ili decom

Kvalitetan život ove dece se može obezbediti i kroz neverbalnu komunikaciju!

Funkcionalna komunikacija

Postoje različite komunikativne funkcije ili namere, zbog kojih možemo da komuniciramo sa drugima, ali sve njih možemo da svrstamo u tri velike grupe:

1. Iskazivanje potreba i želja
2. Dobijanje i davanje informacija
3. Socijalne interakcije

Funkcionalna komunikacija

Iskazivanje potreba i želja

- Kako bi privukli nečiju pažnju, da bi napravili izbor, da tražimo nešto i da odbijemo nešto
- Služimo se gestovima za zahtevanje („instrumentalni gestovi) za pribavljanje pomoći od druge osobe, dosezanje predmeta ili primanje pomoći u manipulisanju predmetima
- Tipični gestovi za zahtevanje uključuju posezanje, ukazivanje i davanje radi dobijanja pomoći

Funkcionalna komunikacija

Dobijanje i davanje informacija

- Omogućava kompleksniju komunikaciju od izražavanja želja i potreba
- Dete će biti u stanju da pita i da daje odgovore, izražava mišljenje, opisuje, objašnjava, planira i priča priče

Funkcionalna komunikacija

Socijalne interakcije

- Jednostavni socijalni aktovi, kao pozdravljanje, zahvaljivanje, veštine konverzacije, pregovaranje

Funkcionalna komunikacija

Veštine zajedničke pažnje odnose se na verbalne i neverbalne veštine koje se koriste za razmenu iskustava sa drugima

- Uključuju deklarativne gestove poput ukazivanja na zajedničko interesovanje, koordinisane poglede između predmeta i ljudi i pokazivanje
- Uz upotrebu AAK podstičemo i razvijamo i ove veštine modelovanjem komunikacije

Funkcionalna komunikacija

Deca sa problemima u razvoju komunikacije uključena su u stimulatívni tretman, ali se te intervencije često fokusiraju:

- Radije na broj reči, nego na način kako dete koristi te reči
- Na imenovanje slika/predmeta, umesto da se dete nauči da pita/trazi željeni predmet
- Da budu u skladu sa godinama deteta, u odnosu na razvojno postignute veštine
- Učimo decu da prepoznaju brojeve, boje, slova, umesto da prvo naučimo dete kako da stupa u komunikaciju sa drugim osobama

Važno je razvijati funkcionalnu komunikaciju!

Funkcionalna komunikacija

Ukoliko dete nije razvilo način na koji bi iskazalo svoje potrebe, želje i interesovanja ono se angažuje u drugim, manje poželjnim, ponašanjima kako bi dobilo ono što želi.

Adekvatno razvijene veštine zahtevanja mogu da zamene mnoga neprikladna i problematična ponašanja!

Funkcionalna komunikacija

Sva ta ponašanja imaju 4 funkcije:

1. Pažnja
2. Pristup
3. Izbegavanje
4. Senzorno/automatsko

Sva ova ponašanja se dešavaju zbog nemogućnosti uspostavljanja funkcionalne komunikacije!

Funkcionalna komunikacija

- Funkcionalna komunikacija je sredstvo pomoću kojeg pojedinac/dete spontano i nezavisno iskazuje svoje želje i potrebe, druži se sa drugima, zamenjuje svoja neadekvatna ponašanja sa prihvatljivim ponašanjima i efikasnom komunikacijom!
- Do ove komunikacije može doći u različitim oblicima, uključujući govor, razmenu slika, pokrete, znakovni jezik i upotrebu asistivnih tehnologija i uređaja.

Funkcionalna komunikacija

Kroz razvoj funkcionalne komunikacije želimo da podstaknemo decu da se angažuju u adekvatnom ponašanju i damo im priliku da dobiju ono što žele na jedan lakši i bezbolniji način od angažovanja u problematičnom ponašanju!

Pomažemo im da nauče zamenu za ta ponašanja zato što:

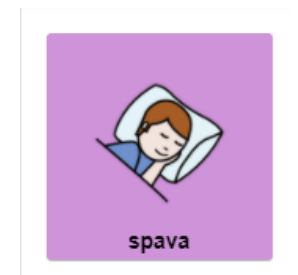
- Dete u stanju to da uradi
- Možete ga tome lako naučiti
- Vrlo je prepoznatljivo za šire okruženje i korisno za detetovu upotrebu
- Deluje brzo i dete momentalno dobija ono što želi

Funkcionalna komunikacija

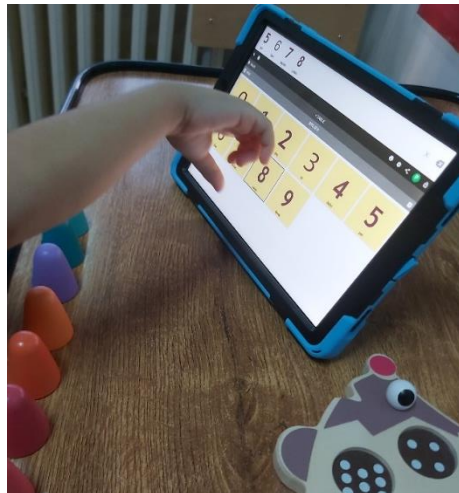
Funkcionalno pomažemo detetu da komunicira:

- Govorom—Dete koristi reči kada zahteva („Mogu li dobiti još soka?“)
- Gestovima—Dete ukaže pokaznim gestom ka željenom
- Znakovima— Dete nam znakovnim jezikom saopšti šta želi
- Uz pomoć slika—Dete pokaže sliku ili klikne na ikonicu „glava na jastuku“ na uređaju, da nam kaže da je umorno i da želi da spava

Funkcionalna komunikacija

- Pre uvođenja nekog od uređaja za komunikaciju potrebno je uraditi pažljivu procenu i videti kojim formama komunikacije se dete trenutno služi, a potom odlučiti šta je najbolje za dete i koji je uređaj adekvatan za njega, u saradnji sa roditeljima.

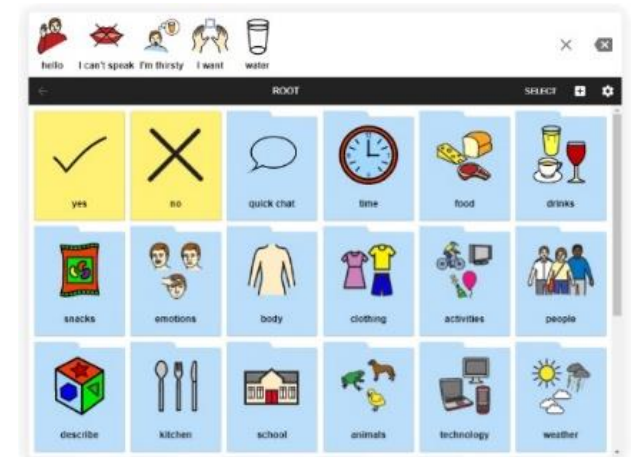

Upotreba komunikatora

UNICEF u okviru projekta “Za svako dete-glas”

- Aplikacija za komunikaciju **Cboard** na srpskom jeziku
- Aplikacija sa otvorenim izvorima
- Besplatno dostupna za svu decu u Srbiji i regionu

Upotreba komunikatora

- Roditelji mogu puno da pomognu u izgradnji KOMUNIKATIVNIH i govorno-jezičkih veština kod deteta.
- Na nama, stručnjacima, je zadatak da pomognemo roditeljima da uvide koji su benefiti upotrebe AAK u svakodnevnim aktivnostima i porodičnim rutinama.

Upotreba komunikatora

U razmatranje da li uvesti AAK treba uzeti u obzir:

- Nivo frustracije deteta
- Nivo frustracije odraslih
- Sposobnost da učestvuje u školi i školskim aktivnostima
- Sposobnost da demonstrira svoje znanje
- Pristup svakodnevnom okruženju i školskom okruženju
- Sposobnosti da pravi interakcije sa roditeljima i vršnjacima
- Samostalnost u svakodnevnim razvojno-adekvatnim aktivnostima

Upotreba komunikatora

AAK se preporučuje:

- Kada dete nema razvijen govor
- Kada njegov govor nije dovoljno razumljiv
- Kada se govor ne koristi u svrhu komunikacije
- Kada ne ume da saopšti svoje potrebe
- Kada dete ne inicira komunikaciju
- Kada dete ne prelazi nivo od „jedne reči

Upotreba komunikatora

Transdisiplinarni pristup

- Porodica, terapeuti, nastavnici, vaspitači, logopedi, defektolozi, psiholozi-svi imaju nešto da ponude
- Koristeći transdisciplinarni pristup stručnjaci treniraju i jedni druge i međusobno i uče kako da sporovde određenu intervenciju

Procena komunikativnih sposobnosti

Ne postoje veštine/predveštine koje dete **MORA** da poseduje pre nego što se AAK može probati!

Upotreba AAK neće ometati ili usporiti detetov govorno-jezički razvoj!

Procena komunikativnih sposobnosti/predveštine

Dileme koje postoje kod stručnjaka kada razmišljaju o upotrebi AAK:

- Dete mora razumeti uzroke i posledice (AAK podučava uzroke i posledice prilično efikasno)
- Dete mora shvatiti da slika predstavlja predmet (opet, AAK tome uči)

Upotreba komunikatora

- Dete mora da razume dovoljno jezik za upotrebu AAK (bebe nemaju sjajan jezik pre nego što se uvedu u govor)
- Dete mora biti zainteresovano za komunikaciju (čak i neprimereno ponašanje može se oblikovati u namernu komunikaciju)
- Dete mora imati dovoljno dobre motoričke veštine za AAK (postoji puno alternativa za decu koja ne mogu da pristupe uređaju rukama)

Procena komunikativnih sposobnosti

Pre opredeljenja za određenu vrstu uređaja potrebno je uraditi procenu detetovih sposobnosti

- Koristite skale za procenu komunikativnih sposobnosti deteta i preverbalnih veština

Procena komunikativnih sposobnosti

Procena vizuelnih veština	Slušalačke veštine	Motorne imitacije
Interesuje se za sličice i fotografije	Može da okrene glavu ka onome ko govori	Na zahtev ponavlja niz telesnih radnji imitirajući odraslog
Može da prepozna vizuelne oznake/prepoznaje slatkiše po omotu	Kada je osoba koja mu govori u vizuelnom polju može da je prati	Na zahtev ponavlja niz složenih telesnih radnji ili pokreta, imitirajući odraslog
Može da se igra sa materjalima koji traže uparivanje i sortiranje Predemt-slika	Može da promeni kretanje tela kao odgovor na glas druge osobe	Na zahtev ponavlja niz radnji sa predmetima, imitirajući odraslog
Može da se igra sa materjalima za uparivanje Slika-slika	Može da baci stvari u nameri da proizvede zvuk	Spontano ponavlja jednostavne radnje koje odrasli čine tokom igre

Procena komunikativnih sposobnosti

Veštine zahtevanja	Zajednička pažnja	Upotreba simbola, znakova
Pokazuje na predmet da iskaže šta želi	Pokazuje na predmet kada želi da skrene pažnju na njega	Vrti glavom kada želi da kaže NE kao odgovor na pitanje
Pokazuje na predmet ili na sliku da iskaže šta želi	Gura/vuče osobu kada želi da joj pokaže nešto	Klima glavom kada na jednostavna pitanja želi da odgovori sa DA
Daje predmet koji je povezan sa zadovoljenjem potrebe	Traži ili pokazuje sliku da bi saopštio svoju potrebu	Redovno i spontano koristi dva znaka da iskaže potrebe i želje
Gura ili vuče osobu da pokaže šta želi ili gde želi da ode	Pokazuje rukom na udaljene predmete da bi skrenuo pažnju na njih	Redovno i spontano koristi nekoliko simbola ili sličica da iskaže svoje potrebe i želje

Uvođenje komunikatora

- Kada želimo da podstaknemo dete da komunicira sa nama potrebno je da podesimo okruženje na taj način da dete bude vrlo motivisano da učestvuje u toj komunikaciji.
- Dete mora zaista nešto jako puno da želi da bi to i zatražilo od nas i na taj način uspostavilo početnu komunikaciju!

Funkcionalna upotreba komunikatora

- Uz pomoć AAK možete pomoći detetu da ostvari različite komunikacijske namere i funkcije
- Funkcija komunikacije u sledećem prikazu je navedena u razvojnom redosledu unutar njihovih grupa
- Međutim, nema potrebe da se funkcije podučavaju u strogom redosledu ili da se zahteva savladavanje "ranijih" veština pre „kasnijih“

Funkcionalna upotreba komunikatora

Izražavanje želje i potreba	
Pravljenje izbora	Može da izabere jednu od ponuđenih opcija od strane druge osobe
Privlačenje pažnje	Vokalizacija, tapkanje po ramenu
Zahtevanje	Stvari-želim loptu Akcije-želim poljubac, želim da idem kući Ponavljanja-Želim još, Uradi to opet!
Odbijanje, negodovanje	Gotovo, Ne, Ne želim

Funkcionalna upotreba komunikatora

Davanje i dobijanje informacija	
Jednostavno komentarisanje/zajednička pažnja	Vidi, kuca, lepo
Izražavanje osećanja	Srećan, ljut sam
Dobijanje informacija	Gde tata, kad ručak, šta je to
Izražavanje mišljenja	Sviđa mi se, dobro je
Opisivanje	Veliko, plavi auto, sivi pas
Pričanje priče	Išli smo u luna park

Funkcionalna upotreba komunikatora

Socijalne interakcije	
Pozdravljanje	Zdravo, vidimo se
Izrazi ljubaznosti	Hvala, molim vas
Veštine konverzacije	Započinjanje konverzacije-želim da razgovaram sa tobom
	Izaberite temu-moj zub se pokvario
	Završetak komunikacije-vidimo se kasnije

Uvođenje komunikatora

Nakon obavljene procene i definisanja ciljeva za razvoj komunikacije sledi početni proces uparivanja sa komunikatorom/predstavljanje komunikatora detetu

- **Proces prilikom koga se uparuje/povezuje komunikator sa stvarima/predmetima/aktivnostima koje dete voli i koje su zabavne za dete**
- Potrebno je da prođe izvesno vreme kako bi dete naučilo da obraća pažnju na komunikator i da počne njime da se služi u komunikaciji

Uvođenje komunikatora

- Tablet na kome je instalirana aplikacija za komunikaciju Cboard, ne bi trebalo da se koristi u druge svrhe osim u svrhe komunikacije (da se na njemu igraju igrice, slušaju pesmice i sl.)
- Dete treba da nauči da komunikator služi tome da preko njega može da saopšti nešto što želi, ili da prokomentariše događaje, ljude oko sebe, postavlja pitanja, da komunicira sa drugim ljudima...

Uvođenje komunikatora

- Deca treba da nastave da razvijaju i druge veštine kojima ih podučavaju na tretmanima pružaoci usluga (da rade imitacije, da prepoznaju pojmove, boje, slova, brojeve i sl.)
- Ne bi trebalo da vežbaju te veštine na komunikatoru, on ne bi trebao da služi kao sredstvo za podučavanje, bar ne dok dete ne nauči da je on **sredstvo za komunikaciju**.

Uvođenje komunikatora

- Važno je da na pravi način mi kao odrasli koristimo komunikator u interakciji sa detetom i na taj način dajemo dobar model detetu čemu on zapravo služi
- To je važno zbog toga što će dete jedino na taj način moći da vidi koji je značaj upotrebe komunikatora, tj. dete treba da shvati na koji način on njemu može da pomogne/**on će ubuduće biti njegov glas**

Funkcionalna upotreba Cboard-a

- Dete koje nema razvijen formalan način komunikacije prvo učimo kako da **zahteva** za osnovne bazične stvari koje su mu potrebne

„Šta želiš?“ vs „Šta je to?“

Funkcionalna upotreba Cboard-a

- Zahtev (objekat, aktivnosti, hrana, igračka, informacija itd.)
- Dete automatski dobija potkrepljenje.

Učimo dete koncept:

JA TRAŽIM/PITAM-JA DOBIJEM!

želim

sok

Funkcionalna upotreba Cboard-a

- Izgraditi jak repertoar zahtevanja znači da će dete biti u stanju da preuzme određenu kontrolu u svom okruženju i svom svakodnevnom funkcionisanju i odnosu sa drugim osobama
- Cboard promovise razvoj funkcionalne komunikacije, interakciju, pomaže deci da prevažidu nerazvijene govorno-jezičke veštine, potpomaže razvoj jezika, uključenost deteta u socijalne aktivnosti, osnažuje interakcije roditelj-dete, olakšava učešće deteta u aktivnostima i sticanju novih znanja i iskustava!